

УДК 338.43:635 (477.72)

Л. М. Галат,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій, Державний вищий навчальний заклад
"Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000 0003 0075 9730

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.2.89

ПЛОДОООВОЧЕВА СКЛАДОВА У ФОРМУВАННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

L. Galat,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management of organization,
State Higher Educational Institution "Kherson State Agrarian University", Kherson, Ukraine

FRUIT AND VEGETABLE COMPONENT IN THE FORMATION OF FOOD SECURITY OF UKRAINE

У статті оцінено сучасний стану розвитку галузі плодоовочівництва в Україні та визначено її роль у формуванні продовольчої безпеки з урахуванням перспектив розвитку галузі, динаміки плодоовочового ринку та сучасних тенденцій світової економіки.

Проведено аналіз динаміки виробництва та споживання плодів, ягід, винограду, овочів, картоплі в Україні за період з 2000 до 2018 рр.

Розглянуто структуру виробництва плодоовочевої продукції за категоріями господарств. Проведено порівняння обсягів виробництва основних видів плодоовочевої продукції з обсягами споживання, а також рівня споживання у розрахунку на одну людину з раціональними нормами споживання окремих видів плодів та овочів.

Досліджено основні індикатори продовольчої безпеки, індекси достатності споживання фруктів та овочів в Україні за роками.

Встановлено, що рівень виробництва овочів та картоплі такий, який відповідає рівню забезпечення населення цими продуктами харчування у повному обсязі. Забезпеченість українських споживачів фруктами, ягодами, виноградом вітчизняного виробництва складає 68%, реальний рівень споживання 58% від раціональних норм.

Надано пропозиції для подальшого розвитку галузі овочівництва і садівництва в Україні, який має здійснюватися шляхом адресної підтримки розвитку ягідництва, закладки інтенсивних садів кісточкових плодівих дерев, формування інфраструктури доробки, переробки та зберігання плодово-ягідної продукції, забезпеченню її якості. Запропоновано форми громадської чи партнерської взаємодії між виробниками плодів і овочів та органами місцевого самоврядування з метою продуктової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

The article assesses the current state of development of the fruit and vegetable industry in Ukraine and defines its role in the formation of food security, taking into account the prospects for the development of the industry, the dynamics of the fruit and vegetable market and income of the population.

The analysis of the dynamics of production and consumption of fruits, berries, grapes, vegetables, potatoes in Ukraine for the period from 2000 to 2018. The structure of production of fruits and vegetables by categories of farms is considered. The volumes of production of the main types of fruit and vegetable products with the volumes of consumption, as well as the levels of consumption per one person with rational rates of consumption of certain types of fruits, potatoes and vegetables are compared.

The main indicators of food security, the indices of the sufficiency of consumption of fruit and vegetable products and its economic accessibility, the assessment of the sufficiency of consumption of fruits and vegetables and potatoes in Ukraine by years are investigated.

It is established that the level of production of vegetables and potatoes is such that corresponds to the level of providing the population with these foodstuffs in full. However, there are deficits in the markets of these products from time to time, unreasonable price increases, entry into the markets of fruit and vegetable products with unconfirmed quality characteristics.

The supply of Ukrainian consumers with fruits, berries and grapes of domestic production is 68%, the real level of consumption is 58% of the rational norms. Consideration is given to the fact that some of the fruits, berries and grapes are grown in households, in suburban areas, which increases the consumption of these products by the population through self-sufficiency.

Proposals for the further development of the vegetable and horticulture industry in Ukraine, which should be implemented through targeted support for the development of berries, laying intensive orchards of stone fruit trees, forming the infrastructure of processing, processing and storage of fruit and berry products, ensuring its quality. Forms of community or partnership interaction between fruit and vegetable producers and local self-government bodies in the regions are proposed in order to provide food assistance to the poor.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, плодоовочівництво, виробництво фруктів та овочів, споживання фруктів та овочів, баланси виробництва і споживання, індекси достатності споживання.

Key words: food security, food security indicators, fruit and vegetable production, fruit and vegetable production, fruit and vegetable consumption, production and consumption balances, consumption indices.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема забезпечення населення будь-якої країни продовольством є завжди актуальною, тим більше коли її економіка знаходиться у стані турбулентності, потерпає від війн, стихійних лих, чи через природно-кліматичні умови не може забезпечити власне населення продуктами харчування в належній кількості та прийнятної якості. Продовольча безпека є головною складовою не тільки економічної безпеки країни, а і фактором її політичної незалежності, сильної позиції на світовому ринку продовольства, тим більше в умовах світової продовольчої кризи, нестачі продуктів харчування в багатьох кутках світу.

За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) практично кожний дев'ятий житель планети (795 млн людей у світі) потерпає від голоду. Резолюцією, прийнятою Генеральною асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року, серед 17 цілей сталого розвитку на період до 2030 року на першому плані визначені завдання щодо подолання бідності й го-

лоду, забезпечення продовольчої безпеки та здорового способу життя, поліпшення харчування й сприяння сталому розвитку сільського господарства [1, с. 5].

Проте якщо оцінити позицію України у забезпеченні власного населення продовольством звернувшись до Глобального індексу продовольчої безпеки, який готується дослідним відділом журналу The Economist і враховує такі показники, як фізична і фінансова доступність продовольства, його якість і безпеку, то спостерігаємо негативну тенденцію.

Так, у Глобальному індексі продовольчої безпеки за 2013 рік Україна посідала 47-е місце і набрала 58,0 балів. Вже в 2017 р. вона опустилася на 63-тє місце, набравши 54,1 бал, тобто — 16 місць і — 3,9 балів. Для порівняння, Великобританія посідає 3-є місце (+17 позицій в порівнянні з 2013 р.), Німеччина — 7-е місце (+4), Польща — 27-е місце (0), Угорщина — 30-е місце (-2), Росія — 40-е місце (-1). На момент дослідження — це найгірше становище серед усіх європейських країн [2].

Для України, яка ще слабо інтегрована у світові продовольчі ланцюги, має проблеми на внутрішньому продовольчому ринку така оцінка світовою публічною інституцією це сигнал для більш інтенсивної перебудови, модернізації перш за все галузей аграрної сфери, які виробляють продукти харчування, а також інших галузей економіки, що формують інфраструктуру національного господарства, створюють умови для зростання доходів населення.

До забезпечення продовольчої безпеки в країні залучено як низка галузей сільського господарства, харчової промисловості, інфраструктури, торгівлі, так і інші галузі економіки. Через масштабність теми у нашому дослідженні розглянемо лише місце, роль, стан, проблеми, тенденції розвитку плодоовочевого сектору, його внесок у формування продовольчої безпеки України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є визначення стану продовольчої безпеки України в частині забезпечення населення плодоовочевою продукцією належної якості, за прийнятними цінами з урахуванням сучасних тенденцій світового продовольчого ринку, глобальних змін клімату та внутрішніх соціально-економічних процесів на селі в умовах децентралізації. Для реалізації визначеної мети необхідно з'ясувати: сучасне розуміння продовольчої безпеки країни, розглянути місце і роль плодоовочевої продукції у структурі споживання основних продуктів харчування населенням України, дослідити динаміку і структуру виробництва картоплі, ягід, плодів та овочів за категоріями господарств та регіонами, оцінити обсяги експорту та імпорту плодоовочевої продукції, виявити слабкі місця в ланцюгах постачання плодів та овочів, порівняти норми і фактичні данні споживання основних видів плодоовочевої продукції населенням України з урахуванням питомої ваги витрат на них, обґрунтувати пропозиції щодо державної аграрної політики для розвитку плодоовочівництва.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Для проведення дослідження було використано такі підходи та методи: монографічний — під час вивчення і аналізу сучасних наукових публікацій та нормативно-правової бази забезпечення продовольчої безпеки та розвитку плодоовочевої галузі; статистичні,

аналізу і синтезу — під час дослідження динаміки і структури виробництва ягід, плодів, овочів за категоріями господарств; індексний — під час визначення рівня забезпечення населення плодоовочевою продукцією; графічний та табличний — під час дослідження балансів виробництва, споживання, переробки, експорту та імпорту плодоовочевої продукції; системний — під час обґрунтування рекомендацій державного регулювання діяльності суб'єктів плодоовочевого сектору, стейкхолдерів та державної підтримки виробників плодоовочевого сектору і окремих груп споживачів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Продовольча безпека як одна з найактуальніших проблем сучасного світу та як наукова тема широко обговорюється як фахівцями-експертами з міжнародних інституцій, так і зарубіжними та вітчизняними науковцями. З плином часу в цій темі актуалізуються окремі аспекти, загострюються окремі проблеми, передусім через стрімкі кліматичні зміни, глобалізаційні процеси у світі та періодичні кризові явища у світовій економіці та економіках окремих країн та регіонів світу.

Проблеми продовольчої безпеки знаходяться в центрі уваги багатьох провідних вітчизняних вчених та дослідників-початківців. У науковій літературі представлено переважно три аспекти продовольчої безпеки України: змістовне тлумачення продовольчої безпеки та її місце у системі національної безпеки; оцінка рівня достатності та динаміці індикаторів, що вимірюють забезпечення населення продуктами харчування; світова продовольча безпека та місце в ній України.

Суттєвий внесок у розробку концепції продовольчої безпеки України та дослідження різних аспектів цієї теми здійснено провідними фахівцями ННЦ "Інституту аграрної економіки". Розглядаючи тлумачення поняття "продовольча безпека" зафіксоване на Всесвітньому Продовольчому Саміті у 1996 році у Римі про те, що продовольча безпека — це коли людина постійно має фізичний, соціальний і економічний доступ до достатніх, безпечних та корисних продуктів, які забезпечують її потреби й харчові переваги для активного і здорового життя, на думку Саблука П.Т., Білоруса О.Г., Власова В.І., слід доповнити ключовими характеристиками продовольчої безпеки, а саме: доступність, можливість,

Таблиця 1. Динаміка обсягів виробництва продукції плодоовочевої галузі в Україні, тис. т

Плодоовочеві культури/%	Роки								2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Овочеві культури, тис. т	6195	7606	8873	10323	9792	9998	9721	9940	160,5
Картопля, тис. т	19838	19462	18705	23693	20839	21751	22208	22504	113,4
Плоди, ягоди, виноград, тис. т	1966	2133	2154	2435	2539	2385	2458	3039	154,6
у т.ч. сільськогосподарські підприємства									
Овочеві культури, тис. т	986,3	780,7	964,6	1340,3	1281,7	1322,9	1343,9	1357,1	137,6
%, до загального обсягу	15,9	10,3	10,9	13,0	13,1	13,2	14,8	13,7	-
Картопля, тис. т	276,7	239,7	482,5	758,9	456,0	468,2	429,4	416,4	150,5
%, до загального обсягу	1,4	1,2	2,6	3,2	2,2	2,2	1,9	1,8	-
Плоди, ягоди, виноград, тис. т	264,1	200,1	286,8	332,0	411,7	370,5	333,8	556,6	210,8
%, до загального обсягу	13,2	9,4	13,3	13,6	16,2	15,5	13,6	18,3	-

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [14].

сталість і використання продовольства, які багато в чому залежать не тільки від зростання виробництва аграрної продукції, а й від торговельної політики, розвитку торговельних зв'язків на ринках аграрної продукції, що можуть змінити ці характеристики до позитивного рівня [3, с. 3].

Колективом науковців НЦ "Інститут аграрної економіки" (Саблук П.Т., Калетнік Г.М., Кваша С.М., Власов В.І., Лисак В.І.) ще у 2011 році було розроблено Національну доктрину продовольчої безпеки України [4, с. 3—11], що була покладена в основу національного законодавства про продовольчу безпеку, яке в той період розроблялося. Проте проект Закону України "Про продовольчу безпеку в Україні" от 28.04.2011 [5], було прийнято лише у першому читанні і у подальшому робота над ним не була завершена.

Оцінку стану продовольчої безпеки у 2013—2017 роках та обґрунтуванню пропозицій щодо подальшої державної аграрної політики України у контексті забезпечення продовольчої безпеки з урахуванням поточних тенденцій світової економіки та поведінки провідних учасників світового ринку продовольства проведено проф. Кириленком І.Г. дослідниками Івченко В.Є., Дем'янчуком В.В. [1, с. 5—14]. Зернопродуктовий аспект цієї ж теми розглянуто Кузнецовою І.О. [6, с. 60—76].

Індикаторам продовольчої безпеки України у світовому вимірі та моніторингу її рівня присвятили свої дослідження Бабіч М.М., Гринишин В.Є. [7, с. 108—127; 8, с. 107—117].

Окремі аспекти формування продовольчої безпеки досліджували Б. Й Пасхавер (сучасний стан продовольчої безпеки та продовольче самозабезпечення населення України) [9, с. 5—10; 10 с. 5—12], Лузан Ю.Я. (збалансованість попиту і пропозиції на продовольчому ринку України) [11, с. 27—36], Стариченко Є.М. (со-

ціально-економічне тлумачення продовольчої безпеки) [12, с. 42—48].

Заслуговує на увагу дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення, яке проведене громадською організацією у 2018 році громадською організацією "Аналітичний центр Аграрного союзу України" [13].

Проте незважаючи на широкий розгляд проблем продовольчої безпеки країни, окремі питання цієї теми висвітлені побіжно, або не в достатньому обсязі.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття продовольча безпека вперше запроваджено у 70-ті роки ХХ століття та пізніше доповнювалося. У Національній доктрині продовольчої безпеки України вона визначена як — стан економіки, при якому забезпечується продовольча незалежність країни, гарантована фізична, соціальна й економічна доступність для населення достатньої, безпечної та поживної їжі, що відповідає раціону харчування, кулінарним уподобанням в обсягах відповідно до рекомендованих раціональних норм, встановлених в орієнтовному наборі основної продовольчої сировини і харчових продуктів, забезпечення у середньому на душу населення України для ведення активного та здорового способу життя й відповідно до вимог чинного законодавства України [4, с. 5]. Отже, загрозою продовольчої безпеки є відсутність, дефіцит, зменшення або стрімке подорожчання цього важливого ресурсу життя людей чи погіршення його якості.

Основний раціональний набір продуктів харчування для сучасних людей складаєть-

Таблиця 2. Динаміка виробництва овочів, картоплі, плодів, ягід, винограду на одну особу на рік, кг

Плодоовочеві культури	РНС*, кг на рік	Роки							2018 р. до РНС, %
		1990	2000	2010	2013	2015	2017	2018	
Овочі, кг	161	128	118	177	217	215	219	223	139
Картопля, кг	124	322	403	408	489	486	523	532	429
Плоди, ягоди, виноград, кг	90	56	30	38	50	50	48	61	68

*РНС — раціональна норма споживання.

Джерело: дані Державної служби статистики України [14].

ся з продуктів тваринного та рослинного походження, де останній компонент складається зі злаків та плодів, овочів, ягід, фруктів. У структурі споживання людини за даними науковців свіжі овочі та фрукти повинні складати не менше 30%. У поточний період розвитку вітчизняної економіки рівень споживання українським населенням цих продуктів харчування не перевищує 75% від потреби.

Цілорічне споживання свіжих овочів, ягід та фруктів є не лише потребою сучасної людини, основною її здорового способу життя, а і позитивним трендом у харчуванні переважної частини населення розвинених країн світу, куди Україна намагається прямувати. Щодо тенденцій в харчуванні людей в розвинених країнах світу, то вона наступна — люди з високими доходами споживають більше, так званих, нормальних товарів, до яких крім м'яса, риби, сиру, молокопродуктів належать свіжі овочі та ягоди і фрукти. Високий рівень споживання цього набору продуктів свідчить про добробут нації, рівень її життя, та власне є орієнтиром для України.

Проблема забезпечення населення свіжими овочами та фруктами, продукцією їх переробки постає як нагальна у забезпеченні продовольчої безпеки, тому що, за роки економічних реформ, суттєвих змін цін на всі

ресурси і продукти харчування призвели до того, що галузь плодоовочівництва розвивається повільно та не технологічно і, як результат, не забезпечує населення України плодами та овочами у потрібній кількості та належної якості.

Вирішальна роль у процесі забезпечення населення необхідною кількістю продуктів плодоовочевої галузі, створення належного і якісного ринку залежить від рівня внутрішнього виробництва, функціонування галузей переробки плодів та овочів. Визначимо наскільки українці забезпечені основними фруктами й овочами вітчизняного виробництва за допомогою даних в таблицях 1, 2.

Статистичні дані щодо виробництва плодів, овочів, картоплі та ягід і винограду свідчать про суттєве зростання їх виробництва за досліджуваний період з відносною стабілізацією обсягів в останні 5—6 років. Така тенденція свідчить про те, що ринки відповідної продукції відносно насичені, не демонструють дефіцитів, а відповідно не створюють високої мотивації для виробників збільшувати обсяги виробництва продукції. Проте аналіз структури виробників плодоовочевої продукції вказує на те, що переважні її обсяги виробляються господарствами населення (табл. 1).

Таблиця 3. Динаміка споживання продукції плодоовочівництва в Україні

Показники	Роки							
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Фонд споживання овочів, тис. т	5002,0	5662,5	6581,3	7019,1	6889,8	6984,1	6783,0	6927,2
% до обсягу виробництва	80,7	74,5	74,2	68,0	70,4	69,9	69,8	69,7
у розрахунку на 1 особу, кг	101,7	120,2	143,5	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9
Фонд споживання картоплі, тис. т	6660,2	6385,6	5913,8	6061,3	5891,5	5966,3	6090,5	5893,1
% до обсягу виробництва	33,6	32,8	31,6	25,6	28,3	27,4	27,4	26,2
у розрахунку на 1 особу, кг	135,4	135,6	128,9	141,0	137,5	139,8	143,4	139,4
Фонд споживання плодів, ягід, винограду, тис. т	1439,1	1749,6	2203,2	2248,6	2178,9	2118,7	2241,5	2444,6
% до обсягу виробництва	73,2	82,0	102,3	92,4	85,82	88,8	91,2	80,45
у розрахунку на 1 особу, кг	29,3	37,1	48,0	52,3	50,9	49,7	52,8	57,8

Джерело: розраховано автором за даними Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України Державної служби статистики України [17].

Рис. 1. Динаміка споживання продукції плодоовочівництва на 1 особу

Питома вага сільськогосподарських підприємств у 2018 р. у виробництві овочів становила 13,7%, картоплі 1,8%, плодів, ягід, винограду — 18,3% (відповідно, на господарства населення відповідно припадає 86,3%, 98,2%, 81,7% використаної ріллі). А щодо валового збору, то валовий збір усіх видів плодів зріс, проте різними темпами. Втім, порівняльна оцінка урожайності плодів та овочевих культур у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення за цей період вказує на те, що динаміка урожайності в останніх суттєво відстає. Так, якщо урожайність овочевих культур по галузі за цей період збільшилася на 85,2% (до 207,9 ц/га), то у сільськогосподарських підприємствах у 5 разів. Максимальна

урожайність овочів спостерігалася у 2016 р. (210,5 ц/га), проте найбільша урожайність овочів у сільськогосподарських підприємствах у 2017 році була на рівні 435,3 ц/га, практично вдвічі вищою.

Це свідчить про те, що загальна продуктивність галузі за досліджуваний період зростає, проте у господарствах населення за рахунок переважно екстенсивних факторів в основному інтенсивних трудовитрат, а у сільськогосподарських підприємствах за рахунок інтенсифікації виробництва, її поглибленої спеціалізації, застосування інноваційних технологій, спеціалізованої техніки, продуктивного насіння, накопичення досвіду тощо [15, с. 37—38].

Таблиця 4. Динаміка індексів достатності споживання плодоовочевої продукції населенням України на одну особу на рік, кг

Показники	МНС**, кг на рік	РНС*, кг на рік	Роки							
			2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Споживання картоплі у розрахунку на 1 особу, кг	105	124	135,4	135,6	128,9	141,0	137,5	139,8	143,4	139,4
% індекс достатності споживання	-	-	109,2	109,4	103,9	113,7	110,9	112,7	115,6	112,4
Споживання овочів та баштанних продовольчих на 1 особу, кг	96	161	101,7	120,2	143,5	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9
% індекс достатності споживання	-	-	63,2	74,66	89,1	101,4	99,9	101,7	99,2	101,8
Споживання плодів, ягід та винограду на одну особу, кг	68	90	29,3	37,1	48,0	52,3	50,9	49,7	52,8	57,8
% індекс достатності споживання	-	-	32,6	41,2	53,3	58,1	56,6	55,2	58,7	64,2

**МНС — мінімальна норма споживання

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [17].

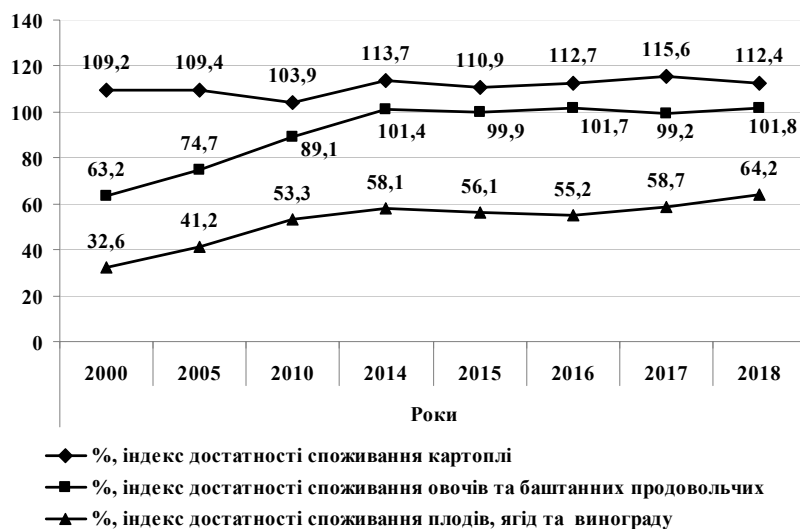

Рис. 2. Динаміка індексів достатності споживання плодоовочевої продукції

Проте слід відмітити, що в останні роки обсяги виробництва плодів, овочів та картоплі по господарствам населення стабілізувалися, а по сільськогосподарським підприємствам зберігається тренд на зростання виробництва. Сільськогосподарські підприємства мають кращі мотиви, технічні та технологічні можливості для підвищення ефективності виробництва продукції плодоовочівництва. Проте незважаючи на позитивну динаміку, урожайності овочів, абсолютні значення цього показника все ще нижчі порівняно з іншими країнами світу, та вказують на необхідність пошуку резервів для удосконалення та зростання у цьому секторі [15, с. 38].

Переважає виробництво плодів, овочів та картоплі у господарствах населення, яких в Україні понад 4,5 млн створює низку небезпек: нестабільність постачання продукції на ринки, неможливість забезпечити стандарти та якість, неможливість планування обсягів, сортового складу, ускладнення з формуванням ринкових партій, логістикою та інше. Масштаби дрібнотоварного виробництва не створюють умови для застосування спеціалізованої техніки, сучасних технологій виробництва, сортування, первинної переробки та зберігання, а отже, не сприяє розвитку галузі плодоовочівництва на інтенсивній інноваційній основі, підвищенню її продуктивності та відповідно забезпеченню населення овочами та фруктами.

До інших перешкод та потенційних загроз у забезпеченні населення плодоовочевою продукцією слід віднести локальну доступність. Зокрема понад половину усіх овочів в Україні

виробляються у шести областях. Проте серед регіонів України частка Херсонської області у виробництві овочів найбільша і складає у 2018 році 13,95%. Серед інших регіонів — найбільших виробників овочів в Україні у 2018 р. відмічаємо Дніпропетровську область — 749,0 тис. т (7,9%), Київську — 604,2 тис. т. (6,4%), Харківську — 694,4 тис. т. (7,4%), Полтавській — 524,5 тис. т, Миколаївська — 515,6 тис. т. (5,5%) та Львівська області — 512,8 тис. т. (5,4%) [16, с. 11].

Виробництво ж фруктів, ягід та винограду ще більше локалізовано в регіонах більш сприятливих за кліматичними умовами. Підвищенню доступності плодоовочевої продукції буде сприяти розбудова системи первинної перед продажною доробки плодів, ягід та овочів, будівництво сучасних овочесховищ та транспортної інфраструктури, яка б поєднувала усі регіони України.

Проаналізуємо рівень забезпеченості українських споживачів плодоовочевою продукцією вітчизняного походження (табл. 2).

Дані таблиці 2 свідчать про те, що українці у 2018 році були забезпечені плодами, ягодами, виноградом власного виробництва лише на 68%, у попередні роки ще у меншій мірі. А попит на овочі був задоволений в повній мірі починаючи з 2010 року. Обсяги виробництва картоплі, перевищували умовний раціональний рівень споживання за період від 2,5 до 4 разів у 2018 році. Отже, потенціал галузі овочівництва в Україні можна оцінити як достатній для забезпечення населення овочами та картоплею власного виробництва, а ягідництво, виноградарство та садівництво потребують більш

Таблиця 5. Динаміка середньомісячної заробітної плати в Україні

Показники	Роки							
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Номінальна заробітна плата, грн	230	806	2239	3480	4195	5183	7104	8865
% номінальної заробітної плати до попереднього року	129,6	136,7	120,0	106,0	120,5	123,6	137,1	124,8
% реальної заробітної плати до попереднього року	99,1	120,3	110,2	93,5	79,8	109,0	119,1	112,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [18].

Таблиця 6. Індекси цін на споживчі товари, фрукти та овочі в Україні

Показники	Роки				
	2005	2010	2015	2016	2017
Індекс цін на споживчі товари	113,5	109,4	148,7	113,9	114,4
Індекс споживчих цін овочів	91,7	114,5	130,8	93,6	110,2
Індекс споживчих цін фруктів	120,6	105,1	172,4	98,2	115,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [18].

інтенсивного розвитку та державної підтримки.

Порівняння обсягів виробництва та споживання плодоовочевої продукції населенням України вказує на те, що задоволення потреб в овочах та картоплі може забезпечуватися повністю, плодів же, ягід та винограду споживається не достатньо (табл. 3, рис. 1).

Дослідження балансів відповідної продукції, свідчить про те, що експорт та імпорт овочів та картоплі за роками в загальному балансі не складає значної кількості. Так, у 2018 році відповідно експорт овочів склав 6%, імпорт — 3%, картоплі — менше 0,3% та 0,5%. Фонд же споживання фруктів, ягід, та винограду у цьому ж році складався на третину з імпортованої продукції (878 тис. т імпорту у фонді споживання 2445 тис. т) [17, с. 40—41]. Динаміка фонду споживання овочів вказує на його відносну стабілізацію, проте його частина у загальному обсягу виробництва з роками зменшується, що свідчить про зростання обсягів переробки овочів та незначного зростання експорту. Така ж тенденція спостерігається стосовно картоплі. Фонд споживання фруктів, ягід та винограду повільно зростає за роками, причому в основному за рахунок внутрішнього виробництва.

Не зважаючи на те, що під час оцінювання продовольчої безпеки плодоовочеві продукти розглядають, як правило, після м'яса, молочної продукції, хліба та злаків, вказані продукти є найважливішими в раціоні кожної людини, бо містять у собі велику кількість вітамінів

та мінеральних речовин, які необхідні для нормального функціонування організму, без яких харчування людей неможливо. Недостатнє вживання цих продуктів може призвести до загрозливих наслідків для людини і, відповідно, держави.

Спираючись на дані Державної служби статистики України про рівень споживання населенням України картоплі, овочів, плодів, ягід, винограду у таблиці 4 наведено розраховані індикатори достатності споживання плодоовочевої продукції, які показують, що рівень споживання картоплі достатній, майже достатній — овочів та баштанних продовольчих. Водночас, споживання фруктів, ягід та винограду на незадовільному рівні. Хоча динаміка цього показника висхідна за роками, все ж рівень споживання ще менший ніж мінімально необхідний рівень споживання (рис. 2).

Ознакою недостатності плодоовочевої продукції є її видовий склад, який представлено на ринках та торгових мережах в Україні порівняно, наприклад, з найближчими розвиненими країнами. Структуру пропозиції національного овочевого ринку все ще формують овочі переважно борщового набору, традиційні літні овочі — томати, огірки, перець салатний, зелень. Споживачам в Україні не вистачає вітамінного різноманіття, яке представлено на відповідних ринках Європи, Америки та Азії. Це стосується навіть тих плодів та овочів, які можуть вирощуватися в природно-кліматичних умовах України [15, с. 39].

Слід додати, що значний внесок у продовольчу безпеку населення України вносить

самозабезпечення, яке суттєво збільшує реальні обсяги споживання плодів, овочів та фруктів. За оцінками проф. Пасхавера Б.Й. виробництво продовольства для самоспоживання, заготівлі та допомоги родичам дорівнює одній шостій, а в сільській місцевості — третині від усіх продуктів харчування, що споживаються. Виходячи з цього, можна припустити, що реальний рівень споживання фруктів та овочів значно більший ніж оцінюється, офіційними органами статистики [9, с. 5—6].

Поряд з фізичною доступністю продовольчу безпеку країни характеризує і економічна доступність. Важливе значення для продовольчої безпеки країни має рівень цін, коливання цін на плоди і овочі в різні пори року, а також з плином часу. Відомо, що ціни на сільськогосподарську продукцію значно коливаються під дією сезонних чинників. Це пов'язано з тим, що попит на цю продукцію відносно постійний, а обсяги пропозиції значно коливаються протягом року. Водночас фактором зростання цін виступає не лише сезонність виробництва, а і численні посередники, які необгрунтовано підвищують ціни на фрукти та овочі в залежності від пори року, конкретної ринкової ситуації тощо.

Порівнюємо динаміку основних доходів населення з динамікою рівня цін на плодоовочеву продукцію (табл. 5, 6).

Для виявлення загальних тенденцій щодо зміни цін на плодоовочеву продукцію порівняно з доходами населення нами здійснено порівняння індексів зростання (зменшення) реальної заробітної плати в Україні з індексами зміни цін на фрукти і овочі, яке свідчить про те, що переважає тенденція до більш стрімкого зростання цін на фрукти і овочі порівняно зі змінами рівня заробітної плати. Водночас ціни на фрукти зростали з більшою швидкістю. Слід додати, що ми для порівняння використали показник середньої заробітної плати. Проте для значної частини населення (третина населення в Україні пенсіонери), зокрема людей, які отримують соціальні виплати (середня пенсія в Україні у 2018 р. складала — 2645,7 грн на місяць, тобто втричі менша за середню заробітну плату) економічна доступність свіжих овочів та фруктів ще менша [18, с. 10].

Тяжіння до зростання та непередбачуваність цін на українському плодоовочевому ринку обумовлена не лише сезонними коливаннями, які притаманні ринку, де більша частина плодоовочевої продукції реалізується на

сезонній основі. Через переважне виробництво овочів у господарствах населення, які намагаються вирощувати ті види продукції, які вважають більш маржинальними, в результаті час від часу на ринках спостерігаємо або надлишок і низькі ціни, чи дефіцит і високі ціни. Так, протягом 2017/18 маркетингового року ціна на цибулю ріпчасту зростала майже у 8—10 разів відносно цін на неї у попередньому році. Ця ситуація була обумовлена значним експортом цибулі на європейські ринки через неврожай та скороченням внутрішнього виробництва, через перевиробництво цієї культури у 2016 році. Коливання цін по окремим видам фруктів та овочів призводить до вимивання доходів населення, робить їх недоступними для значних верств людей, а також до падіння споживання та відповідно до зменшення обсягів виробництва, що не раз спостерігалось на вітчизняному ринку по базовим видам овочів та фруктів (цибуля, картопля, черешні, персики та ін.). На вітчизняному плодоовочевому ринку ще не прослідковується відносна збалансованість попиту та пропозиції, яка б створювала умови для розвитку цієї та дотичних галузей.

Статистичні відхилення від максимальних і мінімальних обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції за останні 20 років становлять в Україні від 2 до 3 разів і більше. Тоді як у Франції, Великобританії, Німеччині, Польщі та інших країнах — лише 1,2 — 1,5 рази, де також землеробство є ризикованим, але виробництво набагато стабільніше. Це вказує, насамперед, на стабільність ринкового середовища в цих та інших розвинутих країнах, де середні доходи населення і рівень державної підтримки сільського господарства практично забезпечує балансуювання попиту та пропозиції [11, с. 28].

На думку вітчизняних вчених, які наголошують на тому, що незважаючи на унікальність і достатність наявних в Україні ресурсів для забезпечення продовольством не лише свого населення, а й частини людства, спостерігаються відчутні перекося в забезпеченні населення нашої держави навіть продуктами харчування першого попиту. Такий стан справ, особливо вповодж останніх років, є наслідком некерованості процесами та значною мірою залежить від того, яка саме частка продукції не може бути спрямована на експорт і залишатиметься на внутрішньому ринку. Такий підхід лише примножує бідність українців, звужує можливості, у т.ч. для повноцінного харчування [1, с. 11].

Аграрна політика більшості розвинутих країн світу в умовах кліматичної, ринкової, цінової нестабільності базується на нейтралізації негативних впливів та ринкових коливань шляхом підтримки як сільськогосподарських товаровиробників так і споживачів. Субсидування аграрних товаровиробників досить значне: в США — 21% від вартості сільськогосподарської продукції, в країнах Євросоюзу — в середньому 50, у Норвегії — 57, в Швейцарії — 82%. За існуючими оцінками, близько 75% обсягів сільськогосподарської продукції, що реалізується на внутрішніх ринках Євросоюзу, перебуває у сфері дії державних заходів підтримки [19, с. 75].

Не менш розповсюдженою і багатопланою є практика підтримки споживачів. Так, за даними моніторингу OECD у 2008 році рівень підтримки споживачів у забезпечення продуктами харчування становив по окремих країнам від 48% у Кореї, 43% — Норвегії, 41% — Японії. 33% — Ісландії, 10% — ЄС-25, в Україні 1,2% від загальних доходів населення [11, с. 31].

Розширення можливостей споживання українцями свіжих фруктів та овочів до раціонально необхідних норм та до європейського рівня їх споживання буде реалізовуватися по мірі насичення ринку та зростання доходів населення. А оскільки питома вага населення з низькими доходами в Україні продовжує бути значною, то державні програми підтримки споживачів є необхідними, певні проекти можуть бути реалізовані органами місцевого самоврядування, територіальними громадами.

Автор поділяє думку професора Пасхавера Б.Й. про те, що Україна потребує започаткування й розвитку програм державної продовольчої допомоги і рекомендує прикладом для наслідування федеральну продовольчу програму США, яка діє вже давно, та зі зростанням життєвого рівня в країні не скорочується, а розширюється, є фактором його росту. За чверть століття (з 1990 по 2015 рр.) душевий розмір американського ВВП у спів ставних цінах збільшився на 42%, що, безумовно поліпшило доступність до продовольчого споживання. Але зростаючі соціальні стандарти вимагають розширення програми продовольчої підтримки споживачів, яка в США визнається не тільки соціальним заходом, а також складовою аграрної політики, шляхом підвищення продовольчого попиту. За період, що аналізувався, чисельність реципієнтів програм безоплатного харчування подвоїлися, а бюджетні асигнування цих програм збільшилися майже у 5 разів. Нині близько 5% національного про-

довольчого споживання в США сплачується коштами державного бюджету як допомога малодоходним верствам населення [9, с. 9].

Аналіз тенденцій, які склалися у вітчизняному плодоовочевому секторі, на ринку овочів, плодів та ягід з забезпеченням потреб населення у продукції власного виробництва показує, що найбільш незадовільною є ситуація з забезпеченням населення фруктами та ягодами. Попри те, що останніми роками здійснювалася державна підтримка галузі на будівництво плодоовочесховищ та закладання садів і виноградників, проте нераціональний розподіл і використання державної підтримки для стимулювання виробництва дефіцитних видів плодоовочевої продукції призвела до того, що спостерігається певне перевиробництво яблук, а виробництво кісточкових фруктів та ягід (крім полуниці) все ще не дає можливість наситити вітчизняний ринок плодів та ягід.

Високий рівень цін на ягоди та фрукти формує високий рівень доходності для сільськогосподарських виробників (в поточний період виробництво ягід в Україні вважається одним з самих високомаржинальних напрямків у рослинництві), проте гальмування розвитку виробництва у цьому секторі пов'язане з тим, що термін віддачі від початкових інвестицій віддалений в часі, початкові витрати на закладання саду, ягіднику достатньо високі, подальший догляд, реалізація, логістика та інше для цієї продукції більш витратні і організаційно обтяжливі, ніж для інших сільськогосподарських культур.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Проведене дослідження стану розвитку плодоовочевого сектору України в контексті його ролі у формуванні продовольчої безпеки дає підстави зробити наступні висновки.

Харчування сучасного населення України забезпечується на третину свіжими фруктами, овочами та плодоовочевими продуктами, переважна більшість якого виробляється внутрішніми товаровиробниками. В Україні виробляється картоплі і овочів в розрахунку на 1 особу понад рівень раціонального споживання, виробництво ж фруктів, ягід, винограду забезпечує внутрішнє споживання лише на 68%, решта компенсується імпортованою продукцією. Переважна більшість плодоовочевої продукції виробляється у господарствах населення, що створює перешкоди для технологічного розвитку галузі. Зростання цін, сезонні їх коливання та періодичні дефіцити на окремі види плодоовочевої продукції, загальний низький рівень

доходів переважної більшості населення свідчать про недостатню економічну доступність потрібної кількості плодів та ягід і особливо фруктів поза сезоном для значної частини населення.

Незважаючи на значний потенціал галузі плодоовочівництва та достатній рівень забезпеченості багатьма видами плодоовочевої продукції населення та переробних підприємств необхідні суттєві зрушення для розвитку галузі плодоовочівництва та підвищення її ефективності та конкурентоспроможності.

Серед інших причин, які унеможливають швидкий розвиток галузей, що формують плодоовочеву складову продовольчої безпеки, віднесемо такі:

— через існуючі земельні відносини, підприємства не мають можливості самостійно купувати чи орендувати на довготривалий період землю і розвивати бізнес в довгостроковій перспективі, особливо ті, що вирощують багаторічні насадження, використовують зрошення, повинні мати плодоовочесховища для зберігання та інші інфраструктурні об'єкти;

— відсутність доступного кредитування (відсоткова ставка, перевищує 20%), що фактично унеможливує розвиток бізнесу, термін віддачі від вкладеного капіталу в якому триває кілька років;

— більш стрімке зростання цін на плодоовочеву продукцію порівняно з темпами підвищення доходів населення, як наслідок низька купівельна спроможність населення та обмеження у розвитку відповідних ринків;

— відсутність та недоступність застосування для дрібнотоварних виробників сучасних технологій зберігання, пакування та транспортування. Тривала відсутність стимулів, необхідних для розвитку галузі, призвела до того, що обладнання для овочівництва в Україні не виробляється і його потрібно імпортувати;

— створення стимулів бізнесу для відновлення в необхідних для забезпечення внутрішнього ринку обсягах виробництва плодів та овочів захищеного ґрунту, яке б формувалося на основі будівництва сучасних високотехнологічних теплиць;

Підвищити забезпеченість плодоовочевою продукцією низько дохідних верств населення, на нашу думку, можливо шляхом програм підтримки, які можуть реалізовуватися органами місцевого самоврядування територіальних громад через, наприклад, соціальні служби у співпраці з локальними фермерами на платній або благодійній основі.

Література:

1. Кириленко І.Г., Івченко В.Є., Дем'янчук В.В. Продовольча безпека України в світлі сучасних тенденцій світової економіки // Економіка АПК. 2017. № 8. С. 5—14.

2. Паламар І. Чому погіршилася продовольча безпека в країні, і як цьому зарадити? URL: /https://usba.com.ua/comu-pogirsilasa-prodovolca-bezpeka-v-kraini-i-ak-comu-zaraditi-golova-asociacii-tvarinnikiv

3. Саблук П.Т., Білорус О.Г., Власов В.І. Продовольча безпека України // Економіка АПК. 2009. № 10. С. 3—7.

4. Саблук П.Т., Калетнік Г.М., Кваша С.М., Власов В.І., Лисак В.І. Національна доктрина продовольчої безпеки України // Економіка АПК. 2011. № 8. С. 3—11.

5. Постанова Верховної Ради України "Про прийняття за основу проекту Закону України "Про продовольчу безпеку України" // Електронний ресурс: <http://zakon3.rada.gov.ua/lows/show/3498-vi>

6. Кузнецова І.О. Продовольча безпека України: вектор розвитку Економіка України. 2019. № 11—12. С. 60—76.

7. Бабич М.М. Індикатори продовольчої безпеки України у світовому вимірі // Економіка і прогнозування 2017. № 1. С. 108—127.

8. Гринишин В.Є. Моніторинг рівня продовольчої безпеки України // Агросвіт. 2019. № 23. С. 107—117.

9. Пасхавер Б.Й. Продовольче самозабезпечення населення України // Економіка АПК. 2018. № 8. С. 5—10.

10. Пасхавер Б.Й. Сучасний стан продовольчої безпеки // Економіка АПК. 2014. № 4. С. 5—12.

11. Лузан Ю.Я. Збалансованість попиту та пропозицій на продовольчому ринку України // Економіка АПК. 2011. № 8. С. 27—36.

12. Стариченко Є.М. Продовольча безпека України як соціально-економічна категорія // Агросвіт. 2018. № 13. С. 42—48.

13. Щербина С.В. Аналітичне дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення // http://www.auu.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf

14. Рослинництво України. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. Галат Л.М. Особливості ринку свіжих овочів в Україні // Агросвіт. 2019. № 11. С. 35—44.

16. Галат Л.М. Фактори та тенденції розвитку овочівництва у Херсонській області // Агросвіт. 2019. №22. С. 9—18.

17. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

18. Україна в цифрах 2018 р. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

19. Береговий В.К. Проблеми продовольчої безпеки України // Економіка АПК. 2011. №5. С. 71—78.

References:

1. Kyrylenko, I.H. Ivchenko, V.Ye. and Dem'ianchuk V.V. (2017), "Ukraine's food security in light of current trends in the world economy", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 5—14.

2. Palamar, I. (2017), "Why has food security in the country deteriorated, and how can I address it?", available at: <https://usba.com.ua/comu-pogirsilasa-prodovolca-bezpeka-v-kraini-i-ak-comu-zaraditi-golova-asociacii-tvarinnikiv> (Accessed 15 Dec 2019).

3. Sabluk, P.T. Bilorus, O.H. and Vlasov, V.I. (2009), "Ukraine's food security", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 3—7.

4. Sabluk, P.T. Kaletnik, H.M. Kvasha, S.M. Vlasov, V.I. and Lysak, V.I. (2011), "National Doctrine of Food Security of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 3—11.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), Resolution "On the adoption of the draft Law of Ukraine "On Food Security of Ukraine" as the basis", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/lows/show/3498-17> (Accessed 15 Dec 2019).

6. Kuznetsova, I.O. (2019), "Ukraine's food security: a vector of development", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11—12, pp. 60—76.

7. Babych, M.M. (2017), "World Food Security Indicators of Ukraine", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 1, pp. 108—127.

8. Hrynyshyn, V.Ye. (2019), "Monitoring of Ukraine's food security level", *Ahrosvit*, vol. 23, pp. 107—117.

9. Paskhaver, B.J. (2018), "Food self-sufficiency of the population of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 5—10.

10. Paskhaver, B.J. (2014), "Current state of food security", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 5—12.

11. Luzan, Yu.Ya. (2011), "Balance of supply and demand in the Ukrainian food market", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 27—36.

12. Starychenko, Ye.M. (2018), "Ukraine's food security as a socio-economic category", *Ahrosvit*, vol. 13, pp. 42—48.

13. Scherbyna, S.V. (2018), "Analytical study of the food security situation in Ukraine in the context of the introduction of targeted food assistance for the needy", available at: http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf (Accessed 15 Dec 2019).

14. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Plant growing of Ukraine. Statistical information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 Dec 2019).

15. Halat, L.M. (2019), "Features of the market of fresh vegetables in Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 11, pp. 35—44.

16. Halat, L.M. (2019), "Factors and tendencies of vegetable growing in Kherson region", *Ahrosvit*, vol. 22, pp. 9—18.

17. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Balances and consumption of major foodstuffs of the population of Ukraine. Statistical Information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 Dec 2019).

18. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Ukraine in Figures 2018. Statistical Information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 Dec 2019).

19. Berehovyj, V.K. (2011), "Problems of food security of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 71—78.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2020 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА